

Könyvtár a magasban*

Kedves barátaim!

A *Haza a magasban* példájára most megépítünk közösen egy könyvtárat a magasban. Hozzájárulásotokra feltétlenül szükség van, mert hiába voltam én négy külföldi könyvtár igazgatója és kettőnek a megépítője is két kontinensen, a nemzetközi mezőnyt a magyarnál és pláne az erdélyinél sokkal jobban ismerem.

Mentségem, hogy minden egyetemi könyvtár csak részben nemzeti jellegű, részben internacionális. Jelentkezik ez mindjárt az építőanyagokban és a manapság elfogadott stílusban.

Terület

Két lehetőség adódik. Az egyik egy meglévő városi egyetem épületeinek kiszélesítése, átalakítása, hogy az alkalmas lehessen egy új, korszerű könyvtárat magában foglalni. Az ismerős példa nem egyetemi, de jól alkalmazható: tíz évvel ezelőtt új helyet kapott a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára, s abba átköltözött, a Keleti Gyűjtemény kivételével, mely helyben maradt.

A dolog úgy történt, hogy az Arany János utcai épületrészt ötszintesre emelték, és ebbe áttelepítették a könyvtár régi, kétszintes tartalmát, mely a Roosevelttéren volt. Ez a költözködés mindössze tizenöt évnyi teret adott a könyvtárnak, tehát öt év múlva új épületre vagy raktárra lesz szükség.

Az új könyvtár jellegzetességei: 33 százalékkal megnőtt polc terület, hely ötven-hatvan számítógépnek (laptopból persze sokkal többnek), 50 százalékkal megnövelt olvasóhelyek, kítűnő fűtő-szellőző berendezés (nem air conditioned), apró és – ha kell – mozgatható irodák, munkaterületek. A könyvtár gyűjtőkör-politikájában nem történt változás, a géptár kiszélesítésében igen.

A második, a jobb lehetőség egy adandó új épület, lehetőség integrálva egyéb egyetemi épületekkel, lehetőleg nem városban – hol a terjeszkedés probléma –, hanem parkosított helyen. Vegyünk tehát egy kétezer négyzetméteres területet, hogy azon kilencszáz négyzetméteres alapterületű könyvtárat hozzunk létre. Az épület alapterületét szorozzuk meg öttel, így három emeletet, egy padlásteret és egy pincét nyerünk, vagyis szintenként kilencszáz négyzetmétert. Tételezzük fel, hogy a könyvtár, amit építünk, egy kétezer diákos egyetemet, mondjuk, tudományegyetemet szolgál. Minden negyedik diákra kell egy könyvtári ülőhely, tehát négyszáz helyre számítsunk. Ez lehetőleg így legyen beosztva: húsz a földszinten, százkilencven az első és ugyanennyi a második emeleten. Az épület betonból, vastartókból és nagy üvegablakokból, vastag üvegajtókból álljon, a földem palából. Az emeleten a felső világitást beágyazott neon fémcsövek adják, csak a könyvtár feldolgozó és irodahelyiségeiben helyezzünk el íróasztali lámpákat. A villanyvezetékekhez minden szinten és minden két négyzetméteren konnektorok kelljenek. A földszintet így osszuk fel: a bejáratnál szemben információs és kölcsönzőpult, ettől jobbra multimédia géppark, balra kézikönyv-gyűjtemény.

Az első és második emelet keretjén legyenek az ülőhelyek, legalább tíz-tíz hely a helyi számítógépes katalógus céljaira. Ha a könyvtár anyagának tetemes része kártyákon található, a kártyák szekrényei a földszinten legyenek. Az első emeletet a könyveknek szenteljük, a másodikat a folyóiratoknak. Az osztályrendszer legyen tetszőleges, a könyvtár szabadpolcos. Ez alól

* Elhangzott a kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék nyilvános előadásán.

kivétel a lenti referenciagyűjtemény, a második emeleti folyóirat- és újságrész minden *kurrens* kötete. Ezenkívül: a ritka és értékes könyvek számára egy ketrecet kell alkotni néhány ülőhellyel, ahol az olvasó „lakat alatt használja ezt a gyűjteményt.

Könyv- és folyóiratállományunkat beragasztott és mágnesezhető acélszalakkal kell védeni, az illegális kölcsönzésnél a bejáratnál mágneses boltívmasina csönget.

Ajánlatos, hogy a nem könyvanyag portékát, tehát a mikrofilmeket, hang- és videokazettákat a könyvek mellé soroljuk. Példa: Katona József könyvbe kötött szövege mellett legyen az opera videója, hanglemezei vagy discjei.

Erdélyben vagy Magyarországon felesleges luxus a légkondicionálás. Jó fűtő/szellőzőberendezésre és a feldolgozó részen kinyitható ablakokra van szükség. Ha megoldható, mindehhez járulhat egy napsugárkövetítő berendezés, azaz a tetőn elhelyezett üveglapok, zsalugáterekkel, csukhatóan.

Rengeteg felesleges munkát, azaz későbbi falfestést takarít meg a faburkolat, melyet csak a pince és a padlástér nélkülözzön. Mivel 2003-ban vagyunk, ajánlatos, hogy az első, második, harmadik szinten minden huszadik ülés beépített számítógépet tartalmazzon. A pince polcrendszere beépített és kerekekkel mozgatható, úgynevezett sűrű polcolás legyen. A padlás a fűtő, világítókapcsoló-táblákon túl a polcok raktára lehet. Az első emelet polcai beépítettek legyenek, a második-harmadik emeleté kerekeken guríthatóak.

A beszerzésnél úgy igyekezzünk, hogy pénzünk felét költsük el papírra nyomtatott szövegekre, másik felét digitalizált anyagra. A számítógépes szövegeket ismét felezzük, pénzben: egyrészt az interneten meglévő szükséges anyagokhoz vásároljunk belépőket, másrészt a feldolgozott digitális anyagokat CD-ROM-on vegyük meg. CD-ROM-on bibliográfiáink legyenek: pl. Pedagógiai Információ, Mezőgazdasági Bibliográfia, az MNB Periodika stb., illetve adattárak, jogtárak (CD Jogász). Az on-line adatbázisok meglegyenek az Egyetemi Könyvtár web-lapján.

Sok referenciaanyagot nem igazán érdemes CD-ROM-on venni, mert az információ hamar idejémtúlttá válik. Mondok egy példát: a *World of Learning* elengedhetetlenül fontos kézikönyv minden egyetemi könyvtár számára. Ez legjobb az interneten, ahonnan megkapjuk az évi változásokat vagy kézikönyv formájában, melyet forgathatunk.

Ellenkező a helyzet, mondjuk, a *Magyar etimológiai szótár*ral vagy Szabó T. Attila nagy erdélyi művével: ez az anyag, ha CD-ROM-on elérhető lesz, helyet spórol, és mozgathatóbban jelentkezik. Nem tudom – remélem, majd megmondjátok –, hogy az idevalósi könyvtárak ismerik-e, használják-e a korábban *Voyage*-nek nevezett, mai nevén Corvina Library Systemet. Ez magyarországi egyetemi berkekben általános, sőt a nagyobb közművelődési könyvtárakban is előfordul.

Mielőtt továbbmennénk, fel kell vetnem azt az elméleti kérdést, hogy a mai digitális világban szükség van-e egyetemi könyvtárakra. A gyakorlat azt mutatja, hogy ugyanolyan szükség van rájuk, mint száz évvel ezelőtt volt, sőt a főről helyek szempontjából megnövekedetten.

Magyarhonban például olyan túlszűfolttság van az egyetemi könyvtárakban (Pestet, Pécsset, Szegedet, Veszprémet, Debrecen ismerem), hogy a diákok, mondjuk Szegeden, igénybe kell hogy vegyék a Somogyi Könyvtárat, Pesten pedig a Széchényit és a már említett Akadémiai Könyvtárat, mert az egyetemin nem férnek el.

Világos, hogy ma már a diákok – és az egyetemi tanszemélyzet – nemcsak a könyvállományt használja, de az is világos, hogy a használóknak nincs magánpénzük az internet-belépők vagy a CD-ROM-ok megfizetésére. És egy harmadik ok: egyetemi könyvtárunk harmadik szintjének alapterületét osszuk fel úgy, hogy ennek az emeletnek egynegyed része két, ha kell, egymásba nyitható szeminárium (vetítő) előadóteremmé alakulhasson át. A használók igénylik

az eszmeccserét. Optimálisan a könyvtárat egy nyitott falú baldachin kösse össze az egyetemi kávézóval. Ha ez nem lehetséges, helyezzünk el kívül padokat és pénzes kávémasinákat, hogy a könyvtárban található diákok ott vígan beszélgethessenek.

Manapság a legnagyobb könyvtárak anyaga digitálisan elérhető, ezekből legalább egy katalógus nem nélkülözhető. Tehát a Bibliothèque Nationale, British Library, Library of Congressből egyik vagy másik. Ehhez teszik hozzá Erdélyben a Román Nemzeti Bibliográfiát és a magyart: a magyar könyvészetén túl, mely bibliográfiailag minden tantervet szolgál, ha mód van rá, elő kell fizetni az egyes tárgyak (vagy a legfontosabb tantárgyak) absztraktolt anyagára. Ilyen pl. a Philosophical Abstracts, Psychological Abstracts stb. Könyv- és folyóiratbúdzsé felosztásánál vezérelv a tanuló diákok száma, de nem elhanyagolható a könyvek ára sem. Példa: tegyük föl, hogy húsz tantárgyunk van és könyvekre, mondjuk, kétmillió forintunk évente. De diák hallgatók aránytalanul jelentkeznek: kétszáz magyarra, száz földrajzra stb. Egy földrajzkönyv ára kétszer annyi, mint egy magyar tankönyvé. Ergo: egyiknek is, másíknak is százezer forint jusson a kezdő évre.

Építési költségek, egyéb jövedelemforrások

Régióinkban egyelőre elképzelhetetlen, hogy az állam jelentős támogatása nélkül létrejöhesen egy új könyvtár, új épületben. Az azonban elképzelhető, hogy az állam mellett egy vallási intézmény is támogasson egy új installációt, ha a könyvbeszerzés szelleme megegyezik az intézmény irányelveivel.

Fontos azonban, hogy a könyvtárépítést szorgalmazó egyetem kapcsolatot létesítsen mindazokkal a tudományos intézetekkel, amelyeket a tanított tárgyakon keresztül képvisel. Ezek egyrészt hozzájárulhatnak az építési költségekhez, másrészt folyóirataikat ingyen vagy kedvezményesen biztosíthatják az új létesítmény számára. Azt is ki lehet járni, hogy az új könyvtár letéteményese legyen a régió olyan kiadványainak, melyeket a könyvanyaga majd képvisel.

Árak

Régióink árait nem ismerem igazán jól, a nyugatiakat igen. A könyvtárhoz szükséges földterületet vélhetően az egyetem birtokolja vagy bérlí. Az épület megépítése, minden anyagával, munkabérével együtt kétszáznegyvenmillió forint. Ha azt veszem, hogy a régióink munkabérei a nyugatiaknak egyharmada, valamint azt, hogy az építőanyagok kb. 25 százalékkal olcsóbbak, akkor könyvtárunk kb. százhusz-százharmincmillióba kerül. Most jön a berendezés ára: tíz km polc, száz beépített komputer, fénymásoló, könyvbiztonsági berendezés, könyvkölcsönző scannerek, digitális, mikrofilmkészítő kamera, apróbb eszközök, lamináló, kézi vágógép stb. Összárban ötven-ötvenötmillió. A polcrendszer háromszáznegyvenezer kötet elhelyezésére alkalmas.

Állomány az induláskor

Ha mondjuk egy húsz tantárgyat tanító egyetemet szolgál a könyvtár, induláskor legalább húsezer kötettel és kétszáz folyóiratcímmele rendelkezék. Jelenlegi ésszel húsz éven át lesz a könyveknek férőhely.

A könyvtár egyéb könyvtári jövedelemforrásai

Lényeges, hogy már a kezdetnél bevezessük, hogy a szolgáltatások egy része pénzbe kerül. Jelentkezzék ez a következő módon: a másolásokért díjakat kell beszédni. Hirdetni kell, hogy *van* információszolgáltatás, s ez kültagoknak pénzbe kerül. A könyvtári kölcsönzés, melyet jobbra a tanerő használ, díjat vonjon maga után, lehetőleg annyit, amennyibe az a könyvtárnak kerül. Az elcsúfított, megrongált vagy rossz állapotban lévő könyveket egy-egy évi könyvvásáron árusítsuk. A használók minden illegális megmozdulásáért (zajongás, késedelem, anyageltulajdonítás) pénzbírságot mérjünk ki rájuk.

Kisegítő könyvbeszerzés

Kezdetben indítsunk kampányt pénz- és könyvadományokra. Nem baj, ha fölösleges, illetve használhatatlan anyaghoz is jutunk, a könyvvásár megoldja ezt is.

Esszéprogram

Évente egyszer hirdessünk meg egy esszéversenyt jutalmakkal. Ez részben növeli a könyvtár népszerűségét, szelídségre inti a használókat, részben pedig módot ad arra, hogy a könyvtári adminisztráció összebarátkozzák a használók egy jobbik részével. A jutalomkiosztás a szeminárium teremben a könyvtár megnyitásának évfordulójára essék.

És végül, de nem utolsósorban az építésnél – de majd a fenntartásnál is – valahogy meg kell szervezni a releváns ipar segítségét. Tehát, mondjuk, a kémiai és a fizikai létesítményekét, melyek a régióban fennállnak, és szerepet játszanak. Az emberek hiúk, tehát a következőket ajánlanám. A jelentősebb pénzüsszegekkel segítők kapjanak egy polcot a kézikönyv-gyűjtemény-nél, ahol nevük, egyenként, kis fémlapocskával a polchoz erősítetik. Az ipar mágnásai meg fogják nyitni bukszáikat.

Toldalék

Mely talán fontosabb, mint a főszöveg

Az erdélyi helyzetben, de sokszor a magyar és nyugati helyzetben is egy új célirányos épület megépítésénél valószínűbb egy már meglévő épület átalakítása, részleges korszerűsítése.

Kétféle megközelítés lehetséges:

1. egy már meglévő régi könyvtár részleges korszerűsítése;
2. egy adott épület könyvtárrá való átalakítása.

Sőt van egy harmadik megközelítés is.

Most olyan példákkal hozakodom elő, melyek megvalósultak, s melyeknek a létrehozásában aktív részem volt.

A John Rylands Library korszerűsítése. John Rylands kufár-herceg volt, a 19. század végi Anglia egyik leggazdagabb embere. Minden pénzét harmadik nejére hagyta, aki 1900-ra egy új manchesteri könyvtárat alapított az elérhető legrágább könyvekkel, kéziratokkal, ősnymtatványokkal. Ezt a könyvtárat, mely hatszázezer könyvet és egyéb anyagot számlált, 1973-ban egyesítették a manchesteri Egyetemi Könyvtárral, ami tőle öt kilométerre volt. Gondoljuk el: az állományban két Gutenberg van. Szent János evangéliumának legkorábbi töredéke vagy például Marsigli gróf *Danubiusa*.

Mi a jó a könyvtári anyag jólétének?

a) Az olyan hőmérséklet, mint az emberé; b) megfelelő páratartalom; c) gombátlanítás, illetve férgek elleni védekezés; d) mérsékelt fények.

Mi a jó az olvasónak?

a) A hozzáférhetőség megkönnyítése; b) jó olvasóvilágítás; c) mérsékelt fűtés; d) információs kitekintés.

A Rylandsszal kapcsolatban hamar eldőlt, hogy az ott lévő anyagot nem szabad kölcsönadni. A meglévő anyag fele nyitott polcokon volt, tehát hozzáférhetően; a másik fele a több emeletnyi mélységű raktárban, ezt ki kellett kérni.

Viszont létrejött egy könyvfutár-szolgálat, ami huszonnégy órással akár az egyetemen, akár a városi Rylandsban kézhez juttatta a könyveket – kivéve a ritka példányokat.

A Rylands világítása Anglia legelső villanykörtéivel történt. Ezeket nem cserélték ki; örökök lévén ma is világítanak. De az olvasók kényelmére az olvasóasztalokra kis állólámpákat helyeztünk. A kellő hőmérsékletet egy régi, kazános fűtőberendezés biztosította, ezt kicseréltük szabályozható villanyfűtésre, de a radiátorok a helyükön maradtak.

Egy másik hasonló munka, mely egyedül rám hárult, az írországi Maynooth egyetem Russell könyvtárának korszerűsítése. Képzelnünk el egy neogótikus stílusban épült könyvtárat 1860-ból. Ezt történetesen egy híres építész, Augustus Pugin tervezte és kivitelezte.

Az első munka itt a könyvállványok megkisebbitése volt. A hat méter magas állványokat kettévágtam, és lett belőlük három-három méteres állvány. Lévén ez a könyvtár kizárólagosan a régi és ritka könyvek tárháza, az elérhetőség nem az olvasóra, hanem a személyzetre lett bízva. A könyvtárterem közepén elhelyezett olvasóasztaloktól elérhető lett a kártyás katalógus is, melyen cím szerint is megtalálhatók a könyvek. A könyvállványokat és könyvszekrényeket bársony kordonkötéssel elkerítettük, és csengő védőberendezéssel védtük. A gyenge fűtőberendezésen nem tudtunk alakítani, viszont a nagyobb hidegekben lábhoz tett villanykályhákkal tettük az olvasó életét kényelmesebbé. Amikor 1983-ban odakerültem, egy fertőtlenítő oldattal és szarvasbórszivaccsal megfiatalítottam az egész könyvállományt. Azóta ez a munka folyamatos, illetve megismétlődő: évente két-háromezer kötetet tisztítunk meg.

Az óhatatlan papírromlás meggátolására létrehoztunk egy könyvrestaurációs részleget – két képzett ember dolgozik ott. A könyvtár belsejében mérjük a hőmérsékletet (mellyel soha nincs baj) és a páratartalmat. Ehhez van egy kis szerkezet, mely ha kell, szárít, ha a levegő túl száraz, párát képez.

Tűz- és vízvédelem

A tűzvédelem fecskendővel, vészkijáráttal egyszerűbb, mint a vízvédelem. Csőrepedés esetén nincs más mit tenni, mint a könyveket elvinni és fokozatosan kiszárítani.

Viszont a legértékesebb anyagok számára tűzbiztos és vízbiztos vasszekrényeket vásároltunk. Itt helyeztük el például a régi levelezés nagy részét – pápák, királyok leveleit is –, az alapítóokmányt, az ősnymtatványokat, a hóraskönyveket.

Más célú épületek könyvtárrá alakítása

Sok évvel ezelőtt jelzálogkölcönös törlesztéssel vettem egy lakást hatezer kötetes magánkönyvtáram számára. A lakásban van egyszerű szellőzőberendezés és gázfűtés. A polcokat magam terveztem, s kezdetben magam építettem. A kétszázötven cm magas helyiségekből háromnak minden falát beépítettem, a másik kettőnek csak a felét. Terveztem egy számítógépsar-

kot is, kihúzható platformmal. A jegyzetek és kéziratok számára savmentes fóliánsdobozokat vásároltam. Az értéktelenebb anyagokat a fészerbe helyeztem, polcokra, pl. a folyóiratokat.

És ez vezet a harmadik változathoz.

A maynoothi új könyvtár kb. négyszázezer kötetet képes befogadni. Mikor elértük a háromszázezres könyvvállományt, megpályáztam egy fölvonulási épületet könyvtárnak. Ide ötvenezer könyvet helyeztünk el. A raktárba nem engedtünk be olvasókat. A katalógusban megjelölt és kért könyvet elhozzuk számukra. A raktár feltételei: minimális fűtés, világítás, normális szellőzés, vészkijárat.

Azzal fejezném be tehát, hogy *könyvtár* megvalósítható alapszinten, olcsón, eredetileg más célú épületek átalakításával, megvalósítható, optimálisan, új épület megtervezésével, kivitelezésével, és ehhez – ha megtelik – segédépületek, vagyis raktárak járulhatnak, ahol csak a könyveket kell őrizni, az olvasókat nem.